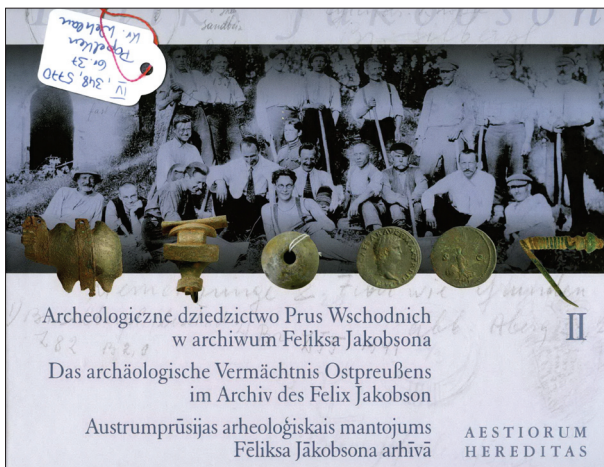

Recenzijos

Latvijos archeologo archyvas – unikalus Rytprūsių archeologijos šaltinis

Rec: Nowakiewicz T. (red.). Archeologiczne dziedzictwo Prus Wschodnich w archiwum Feliksa Jakobsona. Aestiorum Hereditas II. Warszawa, 2011. 639 l., ilustr, DVD. ISBN 978-83-62622-14-6.

2011 m. Lenkijos kultūros ir paveldo ministerija išleido antrąjį projekto *Ostbalticum*¹ leidinį knygų serijoje skambiu Aisčių paveldo (*Aestiorum Hereditas*)² pavadinimu. Knygos redaktorius – Tomaszas Nowakiewiczzius, redaktorių kolegijos nariai – Anna Bitner-Wróblewska ir Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz.

Aptariamas leidinys skirtas publikuoti Latvijos archeologo Felikso Jakobsono palikimą, o būtent – „Prussia“ muziejaus eksponatų eskizų ir aprašų kartoteką, saugomą Latvijos istorijos muziejuje. Toks dėmesys šio archeologo darbiniais užrašams skiriamas todėl, kad Karaliaučiuje, „Prussia“ muziejuje iki Antrojo pasaulinio karo buvo sukaupta turtinga archeo-

loginių dirbinių kolekcija, o publikuota tik maža jų dalis. Po 1945 m. daugumai radinių ir dokumentacijos dingus, atkurti senųjų tyrimų medžiagą ir sugrąžinti ją į mokslinę apyvartą įmanoma ne tik peržiūrint išlikusius muziejaus „Prussia“ ir *Landesamt für Vorgeschichte* archyvų likučius, bet ir analizuojant antrinius šaltinius, t. y. archeologų, iki Antrojo pasaulinio karo dirbusių su šia medžiaga ir turėjusių su ja betarpišką sąlytį, užrašus. Iš tokių archyvų paminėtini švedų archeologo Nilso Åbergo, vokiečių archeologų Herberto Jankuhno ir Carlo Engelio bei Volfgango La Baume's, estų archeologės Martos Schmiedehelm archyvai. Vienas iš moksliniu požiūriu svarbesnių asmeninių užrašų archyvų, kuriame sukaupta vertinga informacija apie iki 1945 m. Karaliaučiaus muziejuje „Prussia“ saugotus radinius – F. Jakobsono kartoteka.

Aptariamą leidinį sudaro jo redaktorių kolegijos narių, sudarytojo straipsniai ir latvių archeologo, Latvijos istorijos muziejaus Archeologijos skyriaus vadovo Janio Ciglio parengti tekstai, kurie atspausdinti trimis kalbomis (lenkų, vokiečių ir latvių).

Knygos įvade, parašytame žymios lenkų archeologės dr. A. Bitner-Wróblewskos, pristatomas leidinys, nurodant, kad jis skirtas publikuoti tai daliai šio latvių archeologo palikimo, kuris susijęs būtent su Rytprūsių medžiaga ir kad tai jau ne pirmoji jo rankraščių publikacija³. Įvade knygos redaktorių kolegijos narė prista-

¹ Plačiau apie *Ostbalticum* projektą žr.: <http://www.mki-dn.gov.pl/pages/ostbalt-left/ostbalt-left-pl/zalozenia-projektu.php>

² Pirmoji šios serijos knyga – Bitner-Wróblewska A. (red.). *Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum. Olsztyn*, 2008. Knygos recenzija – Tamulynas L. Mokslui grąžinta dalis Rytprūsių archeologijos šaltinių. In: *Archaeologia Litwana*. 10. Vilnius, 2009, p. 193–200.

³ 1999 m. latvių kolegos parengė F. Jakobsono publikacijų rinkinį, kuriame paskelbė ir anksčiau nepublikuotų darbų Ciglis J. (sast.). *Fēlikss Jākobsons Austrumbaltija dzels laikmeta pētījumi. Rakstu Krājums*. Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 6. *Archeoloģija*. Rīga, 1999. ISBN 9984-510-94-8. 2009 m. dar viena F. Jakobsono rankraščinio palikimo publikacija – jo disertacija apie *Daumen* ir *Kellaren* kapinynus, buvo publikuota Šlėzvigo-Holšteino žemės Archeologijos muziejaus parengtoje knygoje F. Jakobson. *Die*

tė ir leidinio struktūrą, pažymėdama, kad jis sudarytas iš autonomiškų, tačiau tarpusavyje susijusių dalių: įvadinės, kurioje pristatomas archyvas, kataloginės, kurioje pateikta informacija apie archyvinuose užrašuose minimas vietas, jų tyrimus, pačios archyvinės medžiagos (kartotekos lapelių kopijų), pridėtos skaitmeniniame vaizdo diske, ir paskutinės dalies, kurioje pristatomi konkretūs moksliniai tyrimai, *case studies*, t. y. atskirų atvejų analizės. Jų tikslas – parodyti F. Jakobsono kartotekoje užfiksuotos medžiagos svarbą.

Pirmojoje knygos dalyje, pavadintoje *Feliksas Jakobsonas ir jo archyvas*, skaitytojas gali susipažinti su dviem teksta – Janio Ciglio parengtu *Feliksas Jakobsonas (1896–1930) ir jo mokslinis palikimas (Feliks Jakobson (1896–1930) i jego naukowe dziedzictwo* (p. 14–25) ir A. Bitner-Wróblewskos kartu su T. Nowakiewicziumi parengtu tekstu *Feliksas Jakobsonas archyvas – medžiagos apibūdinimas ir jos mokslinė vertė (Archiwum Feliksa Jakobsona – charakterystyka materiałów i ich wartość źródłowa)* (p. 26–57). Lietuvos archeologams gerai pažįstamo kolegos iš Latvijos tekstas supažindina mus su F. Jakobsono asmenybe, jo biografijos ir mokslinės veiklos faktais. Savo straipsnį J. Ciglis pradeda pastebėjimu, kad „latvių archeologas Feliksas Jakobsonas yra geriau žinomas Lenkijoje nei savo tėvynėje – Latvijoje“. To priežastis – jau minėtas Karaliaučiaus muziejaus „Prussia“ sunaikinimas Antrojo pasaulinio karo metais ir dėl to susidaręs informacijos apie Rytprūsioose iki 1944 m. aptiktus archeologinius radinius trūkumas. Tačiau šis sakinytis turi ir gilesnę prasmę. Jį galima interpretuoti ir taip, kad šiuo metu buvusių Rytprūsio archeologija lenkų archeologams gerokai svarbesnė nei latvių ar net lietuvių kolegoms, nors XX a. pradžioje situacija buvo kitokia. Karaliaučiaus universitete proistorės seminarą lankė, o vėliau ir daktaro disertacijas apgynė latvių archeologai E. Šturmas, V. Ginteris ir F. Jakobsonas. To, deja, negalima pasakyti nei apie Lenkijos, nei apie Lietuvos archeologus. Paradoksalu, tačiau nors dalis Rytprūsio (Klaipėdos kraštas) 1923 m. atiteko Lietuvai ir nors dalis buvusių Rytprūsio iki šiol kartais vadinama Mažąja Lietuva, šio regiono proistorė Lietuvos

mokslininkams šiandien yra labiau hobis nei mokslinių tyrimų sritis. Lenkijos archeologai Rytprūsiais domisi labai aktyviai, o Kaliningrado srities proistorėi skirtų darbų skaičiumi gerokai lenkia netgi šioje srityje besidarbuojančius Rusijos mokslininkus. Po Antrojo pasaulinio karo visiškai priešingas tapo ir Latvijos archeologų santykis su Rytprūsiais – ši tema iš latvių archeologų darbų išnyko.

Tačiau grįžkime prie recenzuojamos knygos. J. Ciglio parengta F. Jakobsono biografija parašyta išsamiai, iliustruota įdomiomis trečiojo dešimtmečio nuotraukomis iš to laiko archeologinių tyrimų ekspedicijų. Baigdamas F. Jakobsono biografiją J. Ciglis trumpai apibūdina jo archyvinį palikimą, saugomą Latvijos istorijos muziejuje.

Plačiau F. Jakobsono archyvas aptartas dr. A. Bitner-Wróblewskos ir T. Nowakiewicziaus straipsnyje. Po trumpos įvadinės dalies autoriai apžvelgia F. Jakobsono archyvą dalimis: Rytų ir Vakarų Prūsijos archeologinių objektų medžiaga, medžiaga iš išvykų į įvairius muziejus, Latvijos medžiaga ir įvairi kita medžiaga (*Miscellanea*). Prūsiškajai medžiagai skirtose teksto dalyje paminėta, kad archyve saugomi net 2 000 lapelių, kuriuose užfiksuoti (aprašyti ar nupiešti) eksponatai iš 208 Rytprūsio objektų, deja, pamiršta paminėti, kokio dydžio archyviniai lapeliai, ant kurių piešti radinių eskizai. Tokia, atrodo, nereikšminga informacija, deja, yra labai svarbi, apie tai recenzijoje užsiminsiu vėliau. Kalbėdami apie Rytprūsio radinius F. Jakobsono kartotekoje, straipsnio autoriai atkreipia dėmesį į joje užfiksuotą lankinę segę lieta užkaba iš Balgos, saugotą Įsruties senovės draugijos muziejuje. Deja, bet tekste klaidinančiai pristatyta ir draugija, ir jos muziejaus rinkinys. Nesutikčiau su autorių nuomone, kad Įsruties senovės draugija nusipelnė tyrinėjant Klaipėdos kraštą (p. 35). Taip, šios draugijos vadovas Georgas Reinholdas Friolichas iki Pirmojo pasaulinio karo kasinėjo Klaipėdos krašte esančius Laistų, Andulių ir Rušpelkių kapinynus, į muziejų pristatė nemažai radinių, tačiau šių kasimų mokslinė vertė ir kartu nuopelnai labai abejotini, nes nebuvo publikuotos tų kasinėjimų ataskaitos, dėl to jie priskirtini prie mėgėjiškų. Nelabai suprantama ir tai, kodėl, rašydami apie Balgoje surastą segę, straipsnio autoriai ją aptaria kaip išskirtinį ir draugijos interesų sferai nepriklausantį radinį (tiksliau – radavietę). 1928 m. išleistame muziejaus

Brangraberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Al-lenstein, Ostpr. Daumen und Kellaren. Tumiany i Kielary. Band 1. Schriften des Archäologischen Landesmuseums. 9. Neumünster, 2009. ISBN 978-3-529-01869-4.

kataloge galima aptikti paminėtą ne tik Balgą, bet ir tokias vietas: *Berthaswalde, Kr. Königsberg, Ser-gitten, Kr. Königsberg, Rudau Kr. Königsberg, Schlo-chau* (dab. *Człuchów*), ir netgi Mozelio apylinkes (*Moselgegend*) ar Libaną (*Libanon*)⁴. Ekspوناتus iš pastarųjų dviejų regionų tikrai galima apibūdinti kaip egzotiškus lokaliniam muziejui. Antroje aptariamo teksto dalyje pristatoma informacija apie archyvinę F. Jakobsono medžiagą, susijusią su įvairių kitų, ne Rytprūsių, archeologinę medžiagą kaupusių muziejų eksponatais. Tarp jų reikšmingą vietą užima buvusios Lenkų mokslo draugijos rinkiniai. Daugeliui tekste publikuotų nuotraukų labai tiktų taiklus Jono Berano apibūdinimas, kad tokia archyvinė medžiaga turi labiau emocinę, nei mokslinę vertę⁵, nes tiek Lenkijos mokslo draugijos, tiek Vilniaus universiteto rinkiniai beveik be praradimų šiandien saugomi Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Straipsnyje aptarti ir kituose muziejuose saugoti eksponatai, kurių eskizai ar aprašymai yra F. Jakobsono kartotekoje, t. y. Valstybiniame archeologijos muziejuje Varšuvoje, Liepojos ir Kauno miesto muziejuose saugoti archeologiniai radiniai.

Po šių straipsnių, t. y. pažinties su F. Jakobsono biografija ir jo archyvo sudėtimi, pateikiamas archyvo dalies – Rytprūsiuose rastų radinių aprašų ir piešinių kartotekos katalogas. Knygoje kartoteka publikuojama tik iš dalies, tačiau bemaž visi jos lapai nuskaityti ir įrašyti į skaitmeninį vaizdo diską – knygos priedą. 450-ies puslapių kataloge pateikiama informacija apie F. Jakobsono kartotekoje užfiksuotų daiktų radavietes. Tiesa, prieš tai keturi puslapiai skirti katalogo įvadiui, kuriame trumpai apibendrinta katalogo įrašų struktūra, atskirai apibūdinta administracinio skirstymo ir senienų chronologijos problematika ir pateiktas radaviečių žemėlapis. Pastarasis ganėtina netikslus bent jau kalbant apie Klaipėdos kraštą, nors bendrą objektų padėtį atspindi gana teisingai. Katalogo struktūra paprasta:

⁴ Verzeichnis der Sammlungen der Altertumsgesellschaft im Heimatmuseum zu Insterburg. Insterburg: Ostpreussisches Tageblatt, 1928.

⁵ Beran J. Zabytki archeologiczne z muzeum regionalnego w Insterburgu w zbiorach prahistorycznych uniwersytetu w Halle oraz inne znaleziska z Prus wschodnich w śródkowoniemieckich muzeach In: *Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne*. Olsztyn, 1999, s. 41–48.

šalia objekto pavadinimo pateikiamas kontūrinio žemėlapių fragmentas, kuriame uždėtas taškas su radaviete, tekstinėje dalyje apibūdinta radavietė, pateikiama kapų chronologija, pagrindinė literatūra, F. Jakobsono kartotekoje aprašytų kapų ar atsitiktinių radinių sąrašas su nuorodomis į nuskaitytus dokumentus skaitmeniniame vaizdo diske. Šiuos aprašus kai kuriais atvejais papildė Berlyno muziejuje esančių originalių eksponatų iš muziejaus. „Prussia“ fotografijos, įvairių leidimų žemėlapių ištraukos, kuriuose pavaizduota aptariama vietovė, kartais – XIX–XX a. Rytprūsių vaizdai ir pačios kartotekos lapeliai. Tokiu būdu kataloge aptarti 209 archeologijos objektai – radavietės ir kapinynai. Vienas iš knygoje aprašytų objektų šiuo metu yra Baltarusijos teritorijoje, tačiau apie jį – vėliau. Tęsiant Klaipėdos krašto temą – apmaudoka, kad knygoje liko neįvardyti daugelis po Antrojo pasaulinio karo vykdytų archeologinių tyrimų šio regiono kapinyuose (pvz., Barvų – 2001 m., Joniškės – 2006 m., Spirkių (Jogučių) – 1999 m., Ramučių (Girkalių) – 1966 m., Vėžaičių – 1999 ir 2001 m.). Ir ne tik todėl, kad jie vykdyti šios recenzijos autoriaus (išskyrus Ramučius (Girkalius), kur tyrė R. Kulikauskienė ir P. Kulikauskas), bet todėl, kad į išsamų katalogą pretenduojančioje solidžioje knygoje nepavyko visiškai apibendrinti bent jau informacijos apie minimus Klaipėdos krašto objektų tyrimus. Dar vienas iš didesnių nesusipratimų, kalbant apie Klaipėdos krašto kapinytus, – Vėžaičių kapinyne ištirtų kapų kiekis. Literatūroje nuo senų laikų minima, kad kapinyne ištirta daugiau kaip 800 kapų. Tačiau realus kiekis yra tikrai gerokai mažesnis, nes į literatūrą patekę kapų numeriai yra ne tirtų kapų eilės numeris, o šiandien jau (o gal dar) nežinomos A. Bezzenbergerio sugalvotos kapų numeravimo sistemos skaičiai. Tai, kad A. Bezzenbergeris numeravo kapus ne eilės tvarka, rodo išlikusio tyrimų dienoraščio įrašai.

Be to, kaip minėjau recenzijos pradžioje, labai gaila, kad nuskaitant kartoteką nebuvo nurodyta nei koks dydžio yra jos lapeliai, nei pridėtas mastelis, nes kai kurie įrašai šalia eskizų nenurodo daikto dydžio, o tik pažymi, kad daiktas nupieštas, pavyzdžiui, 2/3 natūralaus dydžio. Todėl, nežinant originalaus piešinio dydžio, nelabai aiškus ir originalus nupiešto daikto dydis. Tai svarbu, nes kitaip gali kilti tokių nesusipratimų, kaip su simetrine sege iš Barvų, kuri publika-

cijoje, naudojant nemastelinę to paties F. Jakobsono kartotekos lapo kopiją, pateikta gerokai mažesnė nei yra originaliame F. Jakobsono piešinyje⁶. Nepaisant išvardytų trūkumų, puiku, kad F. Jakobsono kartoteka bus prieinama visiems, besidomintiems Rytų Baltijos regiono archeologija.

Be aptartų knygos dalių, 80 puslapių, pavadintų *Miscellanea*, skirti atskiriems straipsniams, kuriuose aptariama problematika susijusi arba ją mėginta susieti su F. Jakobsono kartoteka. Pirmasis iš jų – Tomaszo Nowakiewiczaus ir Aleksandros Rzeszotarskos-Nowakiewicz straipsnis, pavadintas *Felikso Jakobsono archyvo duomenų verifikacija lauke. Šternwalde kapinyno Mozūruose pavyzdys. (Terenowa weryfikacja danych z archiwum Feliksa Jakobsona. Przykład cmentarzyska Sternwalde na Mazurach)* (p. 514–533). Pavadinimas gerokai klaidinantis, nes apskritai negali būti jokios F. Jakobsono kartotekoje pateiktų duomenų verifikacijos kalbant apie kapinyno lokalizavimą, nes F. Jakobsono kartotekoje nėra jokių geografinių duomenų nė apie vieno kapinyno ar radavietės vietą. Straipsnyje aprašomi Šternvaldės kapinyno tyrimai, jo paminėjimai literatūroje iki 1945 m., aptariama archyvinė medžiaga ir kapinyno teritorijos žvalgymų bei žvalgomųjų tyrinėjimų 2010 m. duomenys. Straipsnis, be abejo, vertingas, nes jame pateikti duomenys leidžia susidaryti ganėtinai išsamų vaizdą apie mažai tyrinėtą Mozūrijos ežeryno kapinyną, tačiau sąryšis su F. Jakobsono kartoteka yra gana silpnas.

Kitas šios knygos dalies straipsnis – Aleksandros Rzeszotarskos-Nowakiewicz tekstas, pavadintas *Pa-slaptinti pilkapiai prie Gerviatkos. Nežinomas kapinynas Maršalkovščyzoje ir kapeliono Štratmano [gyvenimo, veiklos ?] karinis epizodas (Zagadkowe kurhany nad Herwiątką. Nieznane cmentarzysko w Marszałkowszczyźnie i wojennny epizod kapelana Strathmanna)* (p. 534–547). Straipsnyje pateikta informacija apie radinius iš Maršalkovščyznos – vietovės šalia Smurgainių (dab. Baltarusija). Jame aptarti ne tik radinių aprašai iš F. Jakobsono kartotekos, bet

ir su jų radimu susijusi dokumentacija, saugoma Berlyno proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje. Žodžiu, kaip ir praeitame straipsnyje daugiau dėmesio skiriama pačiai radavietei, netgi radėjui, o ne F. Jakobsono kartotekos analizei. Straipsnis tikrai vertingas ir įdomus, nes atskleidžia mažai žinomus archeologinių tyrinėjimų Pirmojo pasaulinio karo metais puslapius.

Ką tik aptarti du straipsniai su F. Jakobsono kartoteka susiję „pritemptinai“, o kiti du yra išsamios duomenų, kuriuose be F. Jakobsono archyvinio palikimo būtų nemažos spragos, analizės. Tai A. Bitner-Wróblewskos straipsnis *Pasaginės segės Olštyno grupėje – Felikso Jakobsono archyvo keliais (Zapinki podkowiaste w grupie olsztyńskiej – tropem archiwum Feliksa Jakobsona)* (p. 548–561) ir T. Nowakiewiczaus *Pastabos apie vienašmenius prūsų kalavijus ankstyvaisiais Viduramžiais (Felikso Jakobsono archyvo duomenų analizės paraštėse) (Uwagi na temat jednosiecznych mieczy Prusów we wczesnym średniowieczu (na marginesie analizy danych z archiwum Feliksa Jakobsona))* (p. 562–593). Pirmasis straipsnis skirtas pasaginėms segėms cilindriniais galais Mozūrų ežeryno pietinėje dalyje. Nors pagal pavadinimą tai turėtų būti siaura tema, Europoje gerai žinomos archeologės A. Bitner-Wróblewskos išvalgos apima gerokai platesnį kontekstą. Straipsnyje analizuojamas pasaginių segių atsiradimo Europoje klausimas, argumentuotai diskutuojama su kolegomis dėl jų atsiradimo ir datavimo Rytprūsių regione. Straipsnis aktualus ir Lietuvos archeologijai, nes iki šiol pasaginių segių atsiradimas mūsų krašte (nekalbant apie romėniškojo laikotarpio emaliuotas seges) nėra galutinai aiškus⁷.

Paskutiniame leidinio straipsnyje, parengtame dr. T. Nowakiewiczaus, kaip skelbia pavadinimas, nagrinėjama vienašmenių kalavijų problematika. Autorius aptaria 27 šio tipo dirbinius, užfiksuotus F. Jakobsono kartotekoje. Atskiru ir gana ilgu skyreliu straipsnyje aptarti Vėžaičių kapinyno kalavijai, eilinį kartą grįžtama prie kovos peilio ir kalavijo atskyrimo

⁶ Bliujienė A., Vasiliauskas E. People from the crossroads of the Mūša – Lielupe river basin in the eastern Baltic region during the late Roman and Migration periods. In: *Archäologisches Korrespondenzblatt*. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Mainz, 2012, Jahrgang 42, H. 1. S. 95–112.

⁷ Adolfas Tautavičius seniausią Lietuvoje rastą tokio tipo segę manė esant Rubokų kapinyno kapo Nr. 18 segę, tačiau dėl nedidelio įkapių kiekio ir neaiškos kape rastos sagties nėra galutinai aiškus šio kapo datavimas (plačiau apie ankstyviausias pasagines seges cilindriniais galais Lietuvoje žr. Tautavičius A. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1996, p. 222).

problematikos, aptariama F. Jakobsono kartotekoje užfiksuotų kalavijų tipologija.

Aptartas leidinys yra puikus pavyzdys, kaip turint realiai, o ne formaliai dirbančią instituciją (kalbu apie Lenkijos kultūros paveldo ministeriją)⁸, vykdomas valstybei reikšmingo kultūros paveldo užsienyje grąžinimas visuomenei ir mokslui ir kaip, esant kryptingai valstybės politikai, iš užmaršties galima prikelti net kelių valstybių mokslo raidai svarbius šaltinius⁹.

⁸ Lietuvos kultūros politikos 2010–2014 m. gairėse taip pat patvirtinta Lietuvai reikšmingo paveldo paieškos užsienyje programa, tačiau jos realizavimui kiekvienais metais skiriamos niekingos lėšos, kurių neužtektų net būtinoms komandiruotėms rengiant analogišką leidinį.

⁹ Šiame kontekste būtina paminėti, kad Lenkijos kultūros paveldo ministerija 2009 m. su Lietuvos kultūros politikos atstovais susitarė bendradarbiauti vykdam *Ostbalticum*

Baigiant leidinio pristatymą reikia padėkoti Latvijos istorijos muziejui už suteiktą galimybę publikuoti svarbų Rytprūsių archeologijos šaltinį, o lenkų kolegoms palinkėti ištvermės ir kūrybiškumo vykdam projektą *Ostbalticum* ir rengiant tolesnes *Aestiorum Hereditas* publikacijas neapsiribojant bebaigiamu M. Brenštejno palikimui skirtu trečiuoju tomu.

Linas Tamulynas

projektą (http://www.kpd.lt/failai/u7/VII_Lenku_protokolas.pdf). Deja, bet tikslinės lėšos šiam bendradarbiavimui iš Lietuvos Respublikos pusės skirtos nebuvo. Projekto dalyviai turėjo dalyvauti Kultūros ministerijos ir Mokslo tarybos konkursuose bendra tvarka.